

Rječnik ruske frazeologije

Povijesno–etimološki priručnik

Autori Aleksander Bierich, Valerij M. Mokienko i Ljudmila I. Stepanova (urednik: V. M. Mokienko) sastavili su dosad najopsežniji povijesno–etimološki priručnik ruske frazeologije (*Словарь русской фразеологии, Историко–этимологический справочник*) objavljen u Sankt–Peterburgu 1998. godine u izdanju Sanktpeterburškog državnog sveučilišta.

Urednik nas u uvodnom dijelu upoznaje s načinom na koji je stvaran Rječnik pa tako saznajemo da je on rezultat dugogodišnjega rada više od 300 znanstvenika u sklopu znanstveno–teoretskog frazeološkog seminara pri Međukate-darskom rječničkom kabinetu prof. B. A. Larina u Sankt–Peterburgu. Frazeolozi su prikupljali frazeološki etimološki materijal objavljivan tijekom 19. i 20. st. u različitim izvorima: monografijama, priručnicima, rječnicima, zbornicima, etnografskim i folklorističkim zbirkama, novinama, časopisima itd. (ukupno više od 1000 raznovrsnih izvora), pri čemu treba naglasiti da se tu radi o materijalu izdanom u Rusiji ili na području bivšeg SSSR–a¹. Veliku je količinu sakupljenog materijala prvo trebalo srediti i ujednačiti. Taj su zadatak na sebe preuzeli autori A. Bierich, V. Mokienko i Lj. Stepanova. Prvi je korak u njihovom radu bila izrada bibliografije svih pronađenih radova, koji se na ovaj ili onaj način bave poviješću i/ili etimologijom frazema, a odnose se na razdoblje od 1825. do 1994. godine (*История и этимология русских фразеологизмов. Библиографический указатель (1825–1994)*, Verlag Otto Sagner, München, 1994). Nakon toga su se prihvatili sastavljanja *Povijesno–etimološkog priručnika*, koji je, prema riječima urednika V. M. Mokienka, svojevrsan križanac bibliografije i etimološkog rječnika. Njegov je cilj dati najpotpuniju moguću informaciju o ruskoj frazeologiji s povijesno–etimološkog aspekta. Potrebno je istaknuti da je objavljeni Priručnik samo prijelazna faza odnosno prvi korak prema velikom povijesno–etimološkom rječniku ruske frazeologije, koji bi obuhvaćao etimološku obradu većine ruskih frazema (dakle, ne samo onu već objavljenju u različitim izvorima).

U Priručniku je povijesno–etimološki obrađeno oko 2000 frazema s time da su uzimani u obzir uglavnom samo frazemi u užem smislu.

1 Ponegdje su implicitno spomenuti i radovi inozemnih frazeologa. To su slučajevi kada su u njihovim radovima citirani ruski (ili sovjetski) znanstvenici ili kada su radovi inozemnih kolega citirani u ruskim izvorima.

Како је Приручник конципиран? Након уводног дијела (5–14 стр.) и описа кратица (15–17 стр.) сlijеди сам рјечник (18–645 стр.). На крају се даје popis свих оних библиографских јединица (укупно 902) чији су подаци коришћени при изради рјечничкога дијела (655–700 стр.).

Рјечнички се чланак састоји, у првом реду, од акцентираних наднатукнице одређене према морфолошком принципу (то значи да су се састављачи рјечника водили одређеном хијерархијом врста ријечи према којој су издвјављали наднатукнице и потом их редали азбучним редослиједом). Затим сlijеди сам фразем (такође акцентирајући) па стилска одредница и дефиниција, тј. фразеолошко значење. Трећи, и за Приручник најважнији дио, садржи повјесно–етимолошку билјешку или билјешке. Треба нагласити да су састављачи одлучили укључити сав пронађени материјал који на овај или онај начин покушава расвјетлити повјесно–етимолошку позадину фразеолошких јединица, па сазнајемо да су први покушаји таквих коментара објављени 1813. године у часопису *Вестник Европы* гдје се покушава открити поријекло фразема *после дождичка в четверг*. Дакако, немају све етимолошке билјешке једнаку знанствену вриједност. Састављачи се не постављају критички према скупљеној гради, али редослијед повјесно–етимолошких тумачења може сугерирати став аутора о њиховој вриједности. Будући да је био прикупљен невјеројатно опсежан материјал, А. Bierich, V. Mokienko и Lj. Stepanova су се потрудили сортирати га према начину повјесно–етимолошке интерпретације, која је углавном знанствено утемељена, али се у појединим случајевима ради о застарјелим, фантастичним или, према ријечима познатог лингвиста В. А. Larina, »средњовјековним«*»* хипотезом, потпуној популаризацији или пак пуčkoј етимологији. Стога би се могло рећи да је Приручник на неки начин одраз развоја повјесно–етимолошких метода интерпретације фразема на подручју Русије и бившег Совјетског Савеза.

Навест ћу један примјер рјечничкога чланка:

ИГО • БЫТЬ (НАХОДИТЬСЯ, ЖИТЬ, ХОДИТЬ) ПОД ИГОМ *чьим. Находитьсѧ в зависимом, угнетенном, порабощенном положении.*

1. *Иго* в выражении — собственно перекладина вроде виселицы, употребляющаяся с древнейших времен. По преданию, впервые она была применена римлянами к побежденным самнитянам. Обезоруженные побежденные, снявши доспехи, вереницею подходили под перекладину, установленную у кресла победителя. Впоследствии *иго* было заменено контрибуцией в разных формах. Максимов 1955, 290–291; КЭФ 1979, No 6, 60.

2. Римляне подвергали бесчестию взятые ими в плен неприятельские войска, заставляя их проходить и под другим *игом* — под перекладиной, образованной из двух воткнутых в землю копий и третьего, привязанного к ним сверху. КЭФ 1979, No 6, 60; Опыт 1987, 108–109.

3. *Ходить под игом* синонимично выражению *быть под ярмом*. Общеславянское слово *иго* когда–то обозначало деревянный хомут для упряжки крупного рогатого скота. Переносное значение этого слова — »бремя, тяжесть«, »угнетающая, порабощающая сила« — постепенно вытеснило прямое, связанное с крестьянской жизнью. Мокиенко 1975, 25; КЭФ 1979, No 6, 60; Опыт 1987, 108; Мокиенко 1989а, 33.

Kao što se iz navedenog primjera vidi, iza svake obrojčane etimološke bilješke navodi se izvor (kad ih je više, nižu se kronološkim redosljedom) s godinom u kojoj je objavljen i stranicom.

Priručnik je namijenjen širokom krugu čitatelja — od lingvista, napose rusa i slavista, etnografa do ljudi koje jednostavno zanima jezična odnosno frazeološka problematika i koji su zainteresirani za »priče« o porijeklu pojedinih frazema. Što se pak frazeologa tiče, treba naglasiti da je to za njih nezaobilazan priručnik u koji će, uvjeren sam, gotovo svakodnevno zavirivati.

Željka Fink

Stefan M. Pugh Systems in Contact, System in Motion

The Assimilation of Russian Verbs in the Baltic Finnic Languages of Russia
Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Uralica Upsaliensia 30, Uppsala, 1999.

Knjiga Stefana M. Pugh *Systems in Contact, Systems in Motion* sadrži 150 stranica uključujući bibliografiju, a podijeljena je u četiri poglavlja.

Autor se bavi rijetkom i zanimljivom problematikom koja je u knjizi predstavljena strukturnom analizom procesa asimilacije ruskih glagola u baltičko-finske jezike Rusije. Fonologija, morfologija i tvorba riječi čine pritom tri centralne teme kojima se autor posvećuje u opisu procesa asimilacije, a na temelju bogatog korpusa glagolskih leksema ruskog podrijetla formulira niz pravila za svaku od navedene tri domene, objašnjavajući na taj način prirodu transformacije izvorno ruskih leksema u baltičko-finske.

U samu problematiku autor nas uvodi općim napomenama o postojanju lingvističkih situacija u kojima dolazi do kontakta i presijecanja dvaju jezičnih sustava, a zatim i posuđivanja. U najvećem broju takvih situacija odnos »davatelj-primatelj« određuju sociološko-lingvistički odnosi dominacije, tj. jezik davatelj u pravilu zauzima viši socijalni položaj od jezika primatelja. Autor stoga upozorava na činjenicu da jak i dugotrajan utjecaj dominantnog jezika može dovesti do postupnog izumiranja manjinskog jezika, osobito ako on nije prošao proces standardizacije. U Rusiji sovjetskog perioda mogla se pronaći upravo takva lingvistička situacija. Ruski je jezik imao prestižan položaj u odnosu na sve ostale slavenske i neslavenske jezike nacionalnih manjina, a pripadnici svih narodnosti bili su zbog političke i ekonomske ravnopravnosti prisiljeni učiti i govoriti ruski jezik. Baltička regija imala je pritom zbog duge tradicije pismenosti i razvijenog nacionalnog ponosa donekle drugačiju situaciju i povoljnije uvjete za očuvanje jezične samostalnosti. Autora zanima prije svega dodir strukturno različitih jezika koji nisu srodni i zato si postavlja zadatak da istraži upravo način na koji se elementi ruskog jezika kao nesrodnog, socijalno dominantnog jezika uklapaju u baltičko-finske jezike Rusije.

U prvom poglavlju autor iscrpno opisuje povijesnu, geografsku i socijalnu pozadinu položaja baltičko-finskih jezika prije i nakon raspada SSSR-a. U povijesnom pregledu autor ističe važnost perioda jačanja dodira s ruskim jezikom

u 17. i 18. stoljeću, vremenu kada Petar Veliki brani ove krajeve od napada Švedana, a Petrograd postaje sjedište države i na taj način privlači pažnju na ovu regiju. Od tada do danas u ovoj regiji pronalazimo bilingvizam i gotovo svakodnevnu upotrebu ruskog jezika. Osim političkih događaja koji su utjecali na položaj baltičko–finskih jezika autor navodi i važne socijalne momente tijekom povijesti njihova postojanja na području ruske države, kao što je npr. masovni odlazak ljudi iz ovih krajeva na rad u velike ruske gradove u doba industrijske revolucije, opisuje važne činjenice o obrazovanju i pismenosti, a navodi i znakovite demografske podatke koji govore o smanjivanju broja govornika i povećanju opasnosti od izumiranja jezika.

Opisujući lingvistički kontakt baltičko–finskih jezika Rusije s ruskim jezikom, autor pokušava odrediti njegov tip prema tipologiji izraženoj skalom jezičnih kontakata Thomasona i Kaufmanna. Na toj skali jezični kontakt koji je tema istraživanja zauzima poziciju između drugog i trećeg stupnja, što znači da je riječ o kontaktu u kojem postoji umjereno leksičko posuđivanje uz određene fonološke i strukturne adaptacije. Pritom najvažnijim momentima možemo smatrati činjenicu da palatalizacija, važna ruska fonološka karakteristika, postaje dio sustava jezika primatelja, da se leksemi posuđuju ne samo u kulturnoj i tehnološkoj sferi već i za one koncepte za koje postoje odgovarajuće domaće riječi, te da leksički utjecaj nije ograničen na pojedinačne forme, već ga pronalazimo i u frazeologiji jezika primatelja.

Drugo poglavlje knjige donosi detaljan opis fonetskih i fonoloških sustava jezika u kontaktu s naglaskom na elemente prilagodbe jednog sustava drugomu. Pritom su u centru pažnje procesi ozvučivanja, palatalizacije, modifikacije ruskih suglasničkih skupina, odnos dužine samoglasnika u ruskom i baltičko–finskim jezicima, mjesto naglaska u ruskome te kvalitativna i kvantitativna gradacija suglasnika. Osnova ovog opisa prikaz je inventara i distribucije fonema jezika u kontaktu s isticanjem bitnih razlika kao i onih elemenata u kojima se sustavi podudaraju. Autor veliku važnost posvećuje palatalizaciji koja postaje sastavni dio sustava jezika primatelja na isti način na koji je tijekom povijesti nastala i u ruskom jeziku. Naime, samoglasnik se na kraju riječi gubi i ostavlja trag u obliku palataliziranosti suglasnika koji tada ostaje u riječi kao posljednji. Palatalizacija sasvim opravdano zauzima važan položaj u jeziku primatelju jer djeluje u tolikoj mjeri da ostavlja traga i na susjednim fonemima, što je nepoznato čak i u samom jeziku davatelju. U sklopu razmatranja o modifikacijama ruskih suglasničkih skupina u jeziku primatelju autor opisuje procese skraćivanja i umetanja suglasnika, kao i različite oblike asimilacije i disimilacije u odnosu na susjedne suglasnike i suglasničke skupine. Osobito je zanimljiva fonemska važnost duljine samoglasnika u jeziku primatelju, za razliku od fonetske važnosti samoglasničke duljine u ruskom jeziku. U ruskom su jeziku svi naglašeni samoglasnici duži od nenaglašanih, pa prilikom posuđivanja prolaze proces diftongizacije, a i svaka promjena naglaska u ruskom praćena je diftongizacijom u jeziku primatelju, pa možemo zaključiti da diftongizacija preuzima razlikovnu ulogu naglaska u jeziku davatelju. Od fonoloških procesa svojstvenih baltičko–finskim jezicima Rusije autor smatra potrebnim opisati gradaciju suglasnika među kojima postoji kvalitativna ili kvantitativna razlika u posu-

denicama iz ruskog jezika, kao i samoglasničku harmoniju, važno pravilo finskog jezika koje se s velikom pravilnošću i učestalošću primjenjuje u ruskim posuđenicama u istraživanim baltičko-finskim jezicima Rusije. Na kraju ovog poglavlja autor daje niz formula kojima se izražavaju pravila fonološke adaptacije, kao i normalne iznimke od tih pravila.

Treće poglavlje autor počinje pretpostavkom da se svaki glagol i njegova paradigma mogu opisati pripadnošću određenom korijenskom tipu. Pod tom pretpostavkom on pokušava utvrditi do koje mjere upravo tip uvjetuje asimilaciju ruskih glagola pri posuđivanju i na koji način dva konjugacijska sustava u kontaktu djeluju jedan na drugi. Asimilacija je pritom u velikoj mjeri olakšana činjenicom da su dva najproduktivnija korijenska tipa ruskih glagola fonološki identična korijenskim tipovima glagola u baltičko-finskim jezicima Rusije. Svi ostali korijenski tipovi ruskih glagola uklapaju se u neki od postojećih domaćih tipova kako bi se uklopili u neku od glagolskih paradigmi jezika primatelja. Autor detaljno opisuje način na koji se svaki od korijenskih tipova ruskih glagola uklapa u novi jezični sustav, navodeći sve predvidive promjene pri asimilaciji, ali i neočekivane pojave do kojih pritom dolazi. Kao zaključak poglavlja autor ističe vezu asimilacije različitih korijenskih tipova i dinamike jezičnog kontinuuma baltičko-finskih jezika Rusije koja se očituje u tendenciji da je centar jezičnog kontinuuma, tj. jezici i dijalekti koji se u njemu govore, sklon inovacijama i promjenama, dok rubovi kontinuuma u većoj mjeri zadržavaju arhaične karakteristike.

Prvi dio posljednjeg poglavlja posvećen je opisu sufiksa jezika primatelja koji se pri prilagodbi novom jezičnom sustavu dodaju posuđenim ruskim glagolima. Dio posuđenih glagola dobiva samo sufikse kojima se označava lice, vrijeme ili modalnost, ali autora zanimaju prvenstveno oni kojima se dodaju i takvi sufiksi jezika primatelja koji imaju sintaktičku, a ne semantičku funkciju, tj. određuju tranzitivnost i/ili refleksivnost kod glagola. Ponekad je takav sufiks uvjetovan fonološki i pojavljuje se ispred morfema s početnim samoglasnikom, ali u većini slučajeva povezan je sa svojom originalnom ulogom u jeziku primatelju i upućuje na tranzitivnost i/ili refleksivnost.

Autor se bavi i novim glagolskim oblicima u baltičko-finskim jezicima koji su izvedeni iz ruskih glagolskih posuđenica. Svi jezici i dijalekti ovog jezičnog kontinuuma bilježe taj proces, ali i ovdje postoji tendencija da su posebno aktivni centralni dijelovi kontinuuma. Detaljan popis sufiksa koji sudjeluju u ovom procesu dopunjava se opisom nijansi značenja koje spomenuti sufiksi daju glagolskim izvedenicama. Naime, pri posuđivanju je primarno leksičko značenje, pa se u baltičko-finske jezike Rusije preuzimaju bez razlike svršeni i nesvršeni glagoli, a nijanse značenja povezane s aspektom (početak radnje, jednokratnost radnje, iterativnost i sl.) izražavaju se u izvedenicama pomoću spomenutih sufiksa.

U zaključnim razmišljanjima autor opisuje proces transformacije ruskih u baltičko-finske lekseme kao višeslojni proces u kojem leksem prolazi kroz fonološki, morfološki i filter tvorbe riječi, a tek nakon posljednjeg od njih postaje posuđenica u punom smislu riječi.

Kao jedan od važnijih rezultata provedenog istraživanja autor navodi identifikaciju središnje regije jezičnog kontinuuma baltičko-finskih jezika Rusije koja je najotvorenija i pokazuje najviše promjena. Zaključna je misao autora da budućnost ovih jezika treba tražiti u njihovoj standardizaciji, a istim putem trebali bi krenuti i svi drugi manjinski jezici koji se nalaze u sličnoj situaciji.

Ovo istraživanje moguće je nastaviti analizom još većeg broja leksema i tekstova, ali autor je u ovoj knjizi uspio prepoznati i opisati sve temeljne procese koji se pojavljuju u asimilaciji, pa bi svako daljnje istraživanje analizirane jezične situacije bilo dobrodošlo ukoliko je usmjereno na semantičku problematiku.

Anita Hrnjak